

## **Рецепція драматургії М. Куліша в періодиці кінця 20-х – початку 30-х років ХХ століття**

---

Драматургія Миколи Куліша досліджувалася багатьма критиками та літературознавцями, які прагнули зрозуміти літературний феномен таланту драматурга, визначити роль митця у становленні української модерної драми. Умовно виділяємо три періоди вивчення творчості письменника, враховуючи специфіку вивчення його творчого доробку: кінець 20-х – початок 30-х рр. ХХ ст., кінець 40-х – середина 80-х рр. ХХ ст., кінець 80-х рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст. Наша стаття присвячена першому періоду.

Радянські критики акцентували увагу передусім на виставах за творами М. Куліша, тому основна частина критичних відгуків – театральні рецензії. Специфіка цього жанру не передбачає глибокого й вдумливого осмислення всього літературного доробку митця. Не сприяло вивченню творчості драматурга також панування догматичної критики. Тогочасні публікації засвідчують неготовність «масового» читача/глядача сприймати новітнє мистецтво, що не вкладалося в межі установлених традицій, через відсутність необхідної освітньої підготовки. Декларування загальної доступності театального мистецтва унаочнювало конфлікт між таким типом реципієнтів і режисерами-новаторами, який реалізовувався в театральних диспутах [17; 51].

В умовах формування нового типу свідомості починають діяти певні вимоги до всіх видів мистецтва, у тому числі й до літератури і особливо до драматургії, знайомство з якою, на відміну від інших родів літератури, не вимагало обов'язкової грамотності. Наприклад,

Є. Добренко в монографії, присвяченій проблемі формування літературних смаків радянського читача, подав систему критеріїв, за якими здійснювалося оцінювання художніх текстів «масовим» читачем-критиком. Твір мав містити чітку авторську оцінку подій, виховувати, створювати ілюзію майбутнього «гарного життя», стверджувати оптимістичне світобачення; головний персонаж повинен бути «як у житті»; мала зображуватися керівна роль партії й колективу. Щодо композиційних особливостей, то сюжет повинен розвиватися послідовно, а мова – бути зрозумілою тощо [21:116-127]. Більшість критиків неодноразово наголошували на відсутності саме цих елементів у творчості М. Куліша. Зокрема, цим пояснюється неоднозначна оцінка критиками й рецензентами трьох варіантів постановок трагікомедії «Народний Малахій». Тому вважаємо за доцільне представити огляд критичних статей і рецензій, присвячених цій п'єсі, двома періодами: критика 1928 р. і 1929–1931-го рр.

Так, Й. Шевченко в одній з перших рецензій на «Народного Малахія» [60], тези якої були розвинуті в його наступних статтях [59; 62], звинуватив автора в песимістичному сприйнятті радянської дійсності [59; 60]. До сильних сторін критик зараховував вибір драматургом об'єкта викриття – соціального явища «малахіяинства», до недоліків композиції – відсутність класичної драматургічної інтриги, її «архітектонічну нетвердість» і схематичність, монологічність [59:124, 127–128; 293]. Справжньою новацією в українсь-

кій драматургії Й. Шевченко вважав звернення автора до «внутрішньої боротьби ідей» [59:127].

Ця стаття задала тон наступним рецензентам, які також відзначали песимістичний погляд автора на радянську дійсність [19:42; 38; 55 та ін.], опозиційні погляди драматурга на національне питання [19; 56:13–14; 57:22], ототожнювали позицію головного персонажа з авторською, звинувачували у відсутності гідної опозиції явищу «малахіяинства» [13; 18; 19:38; 28; 38; 59:127; 60] і ясної авторської точки зору стосовно головного персонажа [4; 11:14; 18:105; 28; 47:154; 55]. У цих дослідників викликав побоювання ідеологічний бік трагікомедії [18; 44; 49; 63], сама можливість її подвійного трактування [4]. До недоліків композиції вони відносили схематизм в образотворенні, «зневажання» драматургічною інтригою, що робить твір дещо статичним і, на їхню думку, відверто нудним [18:38; 28; 55].

Рецензент, який сховався під криптонімом Ф. Т., акцентував увагу на «малахіяїнстві» як соціальному явищі. Аргументовано виглядає зіставлення трагікомедії з романом В. Винниченка «Сонячна машина», адже обидва твори об'єднані спільною ідеєю: шляхом дива розв'язати проблему «класових суперечок» [55]. Незважаючи на спрощене вульгарно-соціологічне трактування творів, критик справедливо зауважив звернення обох письменників до фантастичної образності. Відзначали рецензенти наявність в образі Малахія рис утопічного мислення [11:14; 38; 41; 47:151–152]. Ю. Смолич вказав на порушення в п'єсі законів драматургії, запропонувавши власне жанрове визначення – «драматична повість» [47:157].

Натомість критика періоду 1929–1931-х рр. прагнула осмислити роль твору в літературному процесі. Автори рецензій відзначили, що п'єса «Народний Малахій» стала чималою подією в радянській драматургії й була першим твором в історії українського мистецтва, навколо якого виникла така гостра дискусія [43:150; 63]. П. Рулін пояснював це незвичністю конфлікту – між мріями «голубого» й «червоного» соціалізму [43:150].

Критики приділяли менше уваги аналізу поетики, обмежуючись окремими зауваженнями. Так, М. Шелюбський висловив думку, що складність сприйняття ідеологічного змісту твору пояснюється відмовою автора від драматургічних шаблонів й введенням символічних узагальнень [63]. Рецензенти підкреслювали увагу автора до мови твору, далекої від примітивних мовних конструкцій

агітаційних п'єс [4; 25]. До хиб відносили «психопатизм» Малахія [10; 25; 41]; розтягнутість п'єси [10] і навіть своєрідність її тематики [25].

Ситуація з критикою «Народного Малахія» позначилася й на рецепції наступного твору М. Куліша – комедії «Мина Мазала».

Художній керівник театру імені І. Франка Г. Юра слідом за автором твору [3] відзначив вплив на п'єсу світової, зокрема мольєрівської традиції, що виявляло себе в загостренні комедійних ситуацій [35]. Інші дослідники вбачали вплив французької комедіографії в розробці сценічності персонажів [18:110; 43:148], «добірній словесній формі» [43:148; 67]. Г. Юра вважав, що твір – лише сатира «на хиби й перекручення нашої українізації» [35]. Але якщо ми звернемося до тексту п'єси, побачимо, що об'єктом сатири стали не так окремі явища українізації, скільки дискусії навколо національного питання. Саме так зрозумів задум автора і Л. Курбас, зазначивши, що у творі заявлена проблема «зоологічного націоналізму всіх мастей» [5; 32].

Після прем'єри «Мини Мазала» критики розділилися на два табори: на тих, які відзначали актуальність обраної драматургом теми «українізації» (а отже, і проблематики) [7:88; 15; 30; 43:147; 48; 49:19; 52; 57:23; 67], і тих, які вважали, що «історія з зміною прізвища <...> неактуальна для сьогодення» [24; 27; 36:22; 64; 65]. Рецензенти при аналізі комедії зосереджували свою увагу більше на хибах «ідеологічної бази п'єси» [24; 29; 33; 49; 65], ніж на її художніх особливостях. І. Гехтман убачав «помилку» автора в тому, що він розв'язує проблему «міщанства» не в соціальному, а в національному ключі [14]; Я. Городський – у схвальному ставленні до «хвильовизму» [16].

М. Куліш став заручником історичної ситуації, де на одному боці був митець у своєму прагненні бути об'єктивним у висвітленні негативних суспільних явищ, а на другому – ідеолог, котрий оцінював дійсність у її відповідності соціальним міфам радянської доби, за якими комуніст у творі мав утілювати риси ідеальної людини: чесність, справедливість, безкорисливість, готовність до самопожертви тощо. Бажання митців привнести в образ новітнього героя реальні барви означало його деміфологізацію. Відтак зрозумілими були закиди драматургові щодо фальсифікування образу комсомольців у «Мині Мазайлі» [18:112–113]. Відповідним був присуд більшості критиків: оскільки «сценічна й культурна вартість [комедії. – І. К.] дуже мала» [12;

65] й у творі наявне «художнє виправдання націоналізму», то комедія має бути або кардинальним чином перероблена, або знята з репертуару [14; 42].

Занепокоєння рецензентів ідеологією твору виявилось небезпідставним: комедія отримала схвальні відгуки закордонних критиків, що одразу було помічено партійним керівництвом [7]. Так, М. Скрипник, закликаючи радянських літераторів до пильності, наголошував: «Нашому письменникові треба тепер писати так, щоб його твори не могли використати наші вороги. <...> Я щойно в одній західноукраїнській газеті прочитав, що «Мина Мазало» є вияв зростання «внутрішніх сил» в українському народі, що, мовляв, переборять пролетарську владу і диктатуру пролетаріату» [45:40].

До композиційних особливостей твору критики зарахували відсутність дії, яку заступають численні діалоги [16; 24; 27; 61; 65], що, на їх думку, робить п'єсу розтягнутою [15; 29; 64], послабляє інтригу [43:148]. Це дозволило Є. К(асяненкові) назвати комедію «філологічною водевілю» [22], а К. Коткові – «фейлетоном у формі діалогу», твором для читання [27]. Останній не був поодиноким у своїх думках, оскільки ще роком раніше В. Державин зауважив: «драми М. Куліша <...> створені, перш за все, для читання, а не для сцени» [20:83]. Слушною виявилася теза М. Романовського про «образи-маски» в «Мині Мазайлі», розвинута науковцями кінця 1990-х рр. [42]. Рецензент газети «Вечернее радио», що підписувався псевдонімом Глан, підкреслив, що образи родини Мазайлів є варіацією на тему міщанина у дворянстві [15]. Критики відзначали майстерне володіння драматургом мовою, витончений художній смак у доборі «фольклорних» («народних») виразів [18:110].

У газетах 1929 р. з'явилися повідомлення про підготовку «Березолем» вистав нових творів М. Куліша: «Закут» і «Патетична соната» [6; 34; 46]. На жаль, репертком заборонив їх. Сценічна історія «Патетичної сонати» розпочалася лише в грудні 1931 р. у московському Камерному театрі. Московські критики, як і їхні українські колеги, відзначалися ідеологічною заангажованістю, але більшу увагу виявляли до поетики твору. Перша рецензія на виставу належала Ф. Левіну, який стверджував: драматург не зміг перебороти «фальшиву романтику п'єси на шкоду патетиці революційної боротьби» [31], що негативно позначилося на поетиці твору – у символічності й натуралістичності деяких сцен.

Дослідник розглянув також ідейно-проблемний комплекс «Патетичної сонати», детальніше зупинившись на проблемі вибору.

Загалом, висновки критиків мали в собі багато спільного. Драматурга вкотре звинувачували в тому, що він ігнорує показ провідної ролі партії [18:114; 40; 54], проте вітали спробу позбутися ідеологічної подвійності й прагнення наблизитися до розуміння пролетарсько-революційного світогляду [37; 66].

Н. Осинський убачав новаторство М. Куліша в розробці нового жанрового різновиду драми («героїчна» революційна п'єса), основним стрижнем якої стає емоція, патетика в поєднанні з драматичною дією й інтригою [37]; інші – у злитті головного персонажа й оповідача подій [40], що дало підстави багатьом критикам ототожнювати автора з героєм його п'єси [2; 8; 66]. На відміну від Н. Осинського, Б. Алперс дійшов висновку, що переважання ліричних чинників у «Патетичній сонаті» – ознака ліричної драми [2:15]. Дослідник відзначив експресіоністичність твору, до поетики якого зарахував систему епізодів-видінь, монологічний принцип композиції, статичність внутрішнього руху, образи-тіні. За його висловом, п'єса, унаслідок особливого планування сценічного простору, немов розпадається на «картинки», що створює ілюзію мозаїчності [2:17]. Він закидав драматургові втрату класовості при змалюванні персонажів, психологізм, наявність підтекстів [2:19]. Критики підкреслювали також звернення до символіки [8; 66]. У рецензії Ю. Юзовського наявна спроба аналізу крізь призму естетичної категорії «пафос» [66].

Рецензентська бригада газети «Правда» виявилася ближчою до розуміння головної теми п'єси – «національна проблема в пролетарській революції» [8].

Нищівної критики зазнала «Патетична соната» в статті І. Українця, під чийм псевдонімом міг приховуватися Л. Каганович. Рецензент дійшов висновку, що драматург у творі подав у талановитій формі «последовну апологетику <...> націоналістичної, донцовської філософії історії» [54].

Драма «Маклена Граса» належить до найменш досліджуваних у цей період творів М. Куліша. Журнал «Масовий театр» повідомив про включення п'єси до репертуару театру «Березіль» [58:24]. Незважаючи на успіх вистави, відгуки були негативні. Це було пов'язано з офіційною лінією влади, скерованої на знищення М. Куліша й Л. Курбаса як митців. Так, М. Євгеньєв, рецензент газети «Вісті», уважав драму справжнім «фіаско»

творчого методу драматурга», оскільки авторів не вдалося в художній формі продемонструвати «реалістичні полотна соціальних рухів сучасності» [23]. Показовим є й аналіз поетики твору. Критик стверджував, що п'єса позбавлена глибоких узагальнень та «ясного обрисовання ідей», хвилює на гротесковість в образотворенні.

У подібній тональності відгукнулися на драму й інші критики [9:36; 39; 50], які хотіли побачити в ній пропаганду комуністичного міфу засобами мистецтва. Розв'язання проблеми трагізму людського існування на тлі історичних катаклізмів не входило до «соціального замовлення» влади. Тому у вчинках персонажів рецензенти не побачили очікуваних персонажів-схем, виписаних за канонами соцреалізму. Натомість наголошували на «не типовості» персонажів, а героїню звинуватили в проповіді «індивідуалістського терору» [9:33; 23; 39].

Критики в «Маклені Грасі» зауважили відсутність дії, пов'язану з посиленням вико-

ристанням драматургом монологів, що створювало враження мозаїчності твору, розірваності драматичної сюжетної лінії [39].

Таким чином, аналізуючи прижиттєву критику М. Куліша, ми дійшли висновку: перші рецензії і критичні статті засвідчили: чимало оцінок висловлені без достатньої аргументації, хвилюють на вульгарний соціологізм, у них бракує осмислення проблемно-тематичних рівнів, а отже, й образної системи тощо. Проте попри це деяким рецензентам удалося виділити домінанти художнього світу драматурга. Зокрема, звернення автора до психологізму, ліризму, прийому «абсурду» (алогізм у вчинках персонажів, гротеск), багатогранне зображення характерів, відмова від зовнішньоподієвого конфлікту на користь внутрішнього, що зумовлювало перевагу слова над дією. Дослідження рецепції драматургії М. Куліша в усіх аспектах є на сьогодні актуальним і перспективним для розв'язання питання специфіки сприйняття української радянської драматургії 20–30-х років минулого століття.

## Література

1. А. Сезон в Харківце // Советское искусство. – 1932. – 16 окт.
2. Алтерс Б. Судьба лирической драмы («Патетическая соната» в Московском Камерном театре) // Советский театр. – 1932. – № 2. – С. 14–19.
3. Б. Р(озенцвейг). «Мина Мазало» у франковцев // Вечерний Киев. – 1929. – 25 апр.
4. Б. Р(озенцвейг). «Народний Малахій» в «Березиль» // Вечерний Киев. – 1929. – 30 мая.
5. Б. С. «Мина Мазало» (Телефоном від харківського кореспондента) // Пролетарська правда. – 1929. – 20 квіт.
6. Бірюков М. Драматичні театри перед початком сезону // Література й мистецтво. Дод. до «Вістей ВУЦВК». – 1929. – 15 верес.
7. Бобинський В. [Рецензія] // Вікна. – 1930. – № 1. – С. 88–89. – Рец. на кн.: Куліш М. Мина Мазайло: Комедія. Х.: ДВУ, 1929.
8. Боговой Н. и др. Неудавшаяся патетика (Пьеса «Патетическая соната» Н. Кулиша) / Н. Боговой, Г. Васильковский, И. Ерухович, А. Назаров, Б. Резников // Правда. – 1932. – 9 лют.
9. Борщаговский А. На ложном пути. О театре «Березиль» и «Маклене Грасе» М. Кулиша // Театр и драматургия. – 1933. – № 9. – С. 32–36.
10. В. Д-р. Гастроли театру «Березиль». «Народний Малахій» // Наддніпрянська правда. – 1930. – 12 черв.
11. В. Ів(олгін). Народний Малахій // Всесвіт. – 1928. – № 16. – С. 14–15.
12. В. Тр-ко. «Мина Мазало» // Робітничая газета. – 1930. – 27 січ.
13. Вл. М. Хоть ты и в новой коже... «Народний Малахій» в «Березиль» // Пролетарий. – 1929. – 10 дек.
14. Гехтман І. Про п'єсу М. Куліша «Мина Мазало» (На обговорення) // Комсомолец Украины. – 1929. – 8 черв.
15. Глан. «Мина Мазало» (Березиль) // Вечернее радио. – 1929. – 19 апр.
16. Городской Я. Нездоровыми путями (О пьесе М. Кулиша «Мина Мазало») (Гастроли Одесской держдрамы в театре им. Скрыпника) // Красный Николаев. – 1929. – 30 апр.
17. Громадська думка про театр «Березиль» // Пролетарська правда. – 1929. – 31 трав.
18. Грудина Д. Микола Куліш – драматург // Критика. – 1931. – № 11–12. – С. 94–123.
19. Гуревич З. Про «Народного Малахія» // Критика. – 1928. – № 5. – С. 38–48.
20. Державин В. Драматична тетралогія Миколи Куліша // Червоний шлях. – 1928. – № 1. – С. 75–92.
21. Добренько Е. Формовка советского читателя. Социальные и эстетические предпосылки рецепции советской литературы. – СПб., 1997.
22. С. К(асяненко). «Мина Мазало» (Театр «Березиль») // Вісті. – 1929. – 20 квіт.
23. Євгенєв М. Маски «Маклені Граса» (Розмова після прем'єри) // Вісті. – 1933. – 29 верес.
24. Корляків М. Бринить?.. «Мина Мазало» М. Куліша в «Березолі» // Вісті. – 1929. – 5 груд.
25. Корляків М. «Народний Малахій» (Твір М. Куліша в «Березолі») // Вісті. – 1929. – 12 груд. – С. 4.
26. Коряк В. Українська література. Конспект. – 3-тє вид., випр. – Х., 1931.
27. Кость Котко. Німець у пляшку («Мина Мазало» М. Куліша, театр «Березиль») // Комуніст. – 1929. – 21 квіт.
28. Кравченко К. «Народний Малахій» («Березиль») // Пролетарська правда. – 1929. – 30 трав.
29. Куценко А. Гастроли театру «Березиль» («Мина Мазало») // Вечерний Киев. – 1929. – 3 мая.
30. Лебедів Н. Гастроли «Березоля» – «Мина Мазало» // Вечернее радио. – 1929. – 19 апр.
31. Левин Ф. «Патетическая соната». Пьеса Н. Кулиша в Камерном театре // Вечерняя Москва. – 1931. – 22 дек.
32. Леся Курбас о постановке пьесы «Мина Мазало» // Зоря (Дніпропет-

ровськ). – 1930. – 5 лип. **33.** *М. Н.* «Мина Мазало» (Комедія М. Куліша в театрі «СОЗ») // Радянське життя. – 1930. – 7 черв. **34.** *М. П.* Підсумки й перспективи роботи «Березоля» (Розмова з художнім керівником “Березоля” народнім артистом республіки тов. Лесем Курбасом) // Пролетарська правда. – 1929. – 2 черв. **35.** «Міна Мазало» в театрі ім. Франка (Розмова з художнім керівником театру Гн. П. Юрою) // Пролетарська правда. – 1929. – 24 берез. **36.** *Новицький М.* На ярмарку. Критичні нотатки. – Х.: Гарт, 1930. – 72 с. **37.** *Осинский Н.* «Патетическая соната» (Камерный театр) // Известия. – 1932. – 3 янв. **38.** *Приходько А.* Про голубі мрії божевільних або «Народний Малахій» М. Куліша // Комуніст. – 1928. – 29 квіт. **39.** *Пульсон А.* Маклена Граса // Комсомолец України. – 1933. – 29 верес. **40.** Рабочая бригада Главреперткома: Скляр, Савранский, Терк. Разоблачение интеллигентской романтики // Советское искусство. – 1932. – 14 янв. **41.** *Романовский М.* «Народный Малахій» («Березиль») // Харьковский пролетарий. – 1929. – 26 дек. **42.** *Романовский М.* Открытие зимнего сезона в «Березиле». «Мина Мазало» // Харьковский пролетарий. – 1929. – 3 дек. **43.** *Рулін П.* «Березиль» у Києві // Життя і революція. – 1929. – № 7–8. – С. 140–156. **44.** *Семен Гец.* «Березиль» в Одесі // Комсомолец України. – 1929. – 23 лип. **45.** *Скритник М.О.* Дві промови («На вищий щабель», «За реконструкцію») // Критика. – 1930. – № 6. – С. 24–52. **46.** *Смілянський Б.* Столичні театри в зимовому сезоні // Вечірнє радіо. – 1929. – 16 серп. **47.** *Смолич Ю.* Українські драматичні театри в сезоні 1927–28 року // Життя й революція. – 1928. – № 9. – С. 146–158. **48.** *Смілянська С.* «Мина Мазало». Київський театр ОРПС // Зоря. – 1930. – 16 лип. **49.** *Сушино-*

*Хоменко В.* Нотатки про театр // Радянський театр. – 1929. – № 1. – С. 16–24. **50.** *Таран Ф.* «Маклена Граса» в театрі «Березиль» // Комуніст. – 1933. – 3 жовт. **51.** Театральний диспут // Радянський театр. – 1929. – № 2–3. – С. 83–113. **52.** *Т-о.* Ще один здобуток на культурному фронті (Прем'єра «Мина Мазало» в театрі ім. Шевченка) // Звезда. – 1929. – 24 марта. **53.** *Токар Х.* Десять лет «Березиль» // Театр и драматургия. – 1933. – № 4. – С. 59–61. **54.** *Украинец И.* О «Патетической сонате» Кулиша // Правда. – 1932. – 4 марта. **55.** *Ф. Т.* Знову таки про «Народного Малахія» // Комуніст. – 1928. – 3 квіт. **56.** *Хвиля А.* Нотатки про літературу // Критика. – 1928. – № 11. – С. 3–30. **57.** *Хвиля А.* Нотатки про літературу // Критика. – 1930. – № 4. – С. 6–40. **58.** Хроніка. Нові п'єси // Масовий театр. – 1933. – № 1. – С. 24. **59.** *Шевченко Й.* До підсумків театального сезону в Харкові // Критика. – 1928. – № 5. – С. 118–137. **60.** *Шевченко Й.* «Народний Малахій» Миколи Куліша («Березиль») // Комуніст. – 1928. – 6 берез. **61.** *Шевченко Й.* «Ножиці» в театрі // Критика. – 1929. – № 6. – С. 96–117. **62.** *Шевченко Й.* По столичних театрах за сезон // Комуніст. – 1928. – 20 трав. **63.** *Шелюбский М.* «Народний Малахій» в театре «Березиль» // Киевский пролетарий. – 1929. – 2 июня. **64.** *Шелюбский М.* Гастроли театра «Березиль» // Киевский пролетарий. – 1929. – 8 мая. **65.** *Ширачанський К.* «Мина Мазало» (Театр ім. Франка) // Пролетарська правда. – 1929. – 24 квіт. **66.** *Юзовский Ю.* «Патетическая соната». Пьеса Н. Кулиша в Камерном театре // Лит. газ. – 1932. – 4 янв. **67.** *Я. Г.* Микола Куліш (До постанови його п'єси «Мина Мазало» в театрі Франка) // Пролетарська правда. – 1929. – 21 квіт.

## АННОТАЦІЯ

Рассмотрена рецепция драматургии М. Кулиша в периодике конца 1920-х–начала 1930-х гг. Отмечена неоднозначность восприятия его творчества, обусловленная появлением в советском обществе нового типа читателя.

## SUMMARY

The reception of the Mykola Kulish's (1927–1932) drama in the periodical press of the late 20-s – early 30-s of the XX-th century is investigated in the article. The attention is drawn to the multi semantic perception of his works by the reader formed in the new type soviet society.